

1. Mik azok a fás legelők?

A fás legelők az emberi földhasználat eredményeként létrejött erdő – gyepek mozaikok, ahol a fák felületborítása 30% körüli. Ezek a ligetes megjelenésű területek könnyen felismerhetők a gyepekben elszórtan elhelyezkedő, nagy törzskerületű és terebélyes, gyakran földig érő koronájú faegyedeikről. Az összetett tájhasznosítás jegyében hozták létre őket: a legeltetett, ritkábban kaszált fütermés mellett a fák részleges árnyékoló hatását, termését (tölgymakk, vadgyümölcs, stb.) és faanyagát is hasznosítani tudták.

A fás legelők karakterét adó idős fák származhatnak az eredeti növényzetből, amikor az erdőirtás során meghagyták a fák egy részét, de előfordulnak olyan esetek is, ahol a fák ültetés eredményeként vannak jelen. A fás legelőkön számos helyen jelen vannak azok a több száz éves, hatalmasra nőtt fák, melyeket famatuzsálemeknek, veterán fáknak is neveznek. Magyarországon leggyakrabban a kocsányos tölgy fafaj adja az ilyen impozáns egyedeket, melyek a múltban sokszor határfa, jelfa szerepét is betöltötték. Egyes fákhoz hiedelmek is kötődtek, erre utal a Hollókőhöz közeli Bujákon ma is pompázó, idős kocsányos tölgy „Boszorkafa” elnevezése.

Ha kitekintünk határainkon túlra, a mérsékelt égövben a hazai fás legelőhöz hasonló tájhasználati formákat találunk. Így Délnyugat-Európában ma is nagy jelentőségű a metszett koronájú, változatosan (tüzifa, makk, kéreg) hasznosított tölgyekkel ligetesen borított, legeltetett élőhely (Spanyolországban dehesas, Portugáliában montados elnevezéssel). A Közel-Keleten szintén nagy területet foglalnak el a fás legelők, sőt itt szintén ősi tájhasználati formaként, a hagyasfákkal ligetes szántóföldek is megfigyelhetők még.

2. A fás legelők története Magyarországon

Bármilyen meglepő, de a fás legelők és a kevésbé nyílt legelőerdők megszokott részei voltak egy olyan, nagy hagyományú gazdálkodási rendszernek, amely töredékeiben egészen az 1960-as évekig fennállt Magyarországon. Az erdei legeltetés az állattartás egyik alapját jelentette, a 13. század közepéig hegy- és dombvidéken nem is voltak jellemzőek a fátlan legelők.

A fás legelők és legelőerdők megfogyatkozása már a 18. század második felében megindult Magyarországon a gazdálkodási érdekek, a tulajdonviszonyok és a jogszabályi környezet megváltozása miatt. A földesurak és jobbágyok erdeinek, legelőinek elkülönítése felszámolta az addigi határhasználati közösségeket, amely, az egyre szigorodó erdőgazdálkodási szabályokkal kiegészülve felgyorsította a fás legelők eltűnését. Az erdei legeltetés teljes tiltása az 1961. évi VII. törvénnyel következett be, amellyel ellehetetlenült a még helyenként fennmaradt tájhasználati forma gyakorlása.

Napjainkra hazánkban megközelítőleg 5500 hektár fás legelő maradt fenn, melyek továbbra is fogynak a beerdősülés, illetve a fák kivágása következtében. Helyreállításukat, fenntartásukat, főként a természetvédelmi szervezetek vállalják föl, de egyre több gazdálkodó is felismeri előnyeiket. Számos helyen találkozhatunk olyan, korábban erősen cserjésedő-erdősülő, legelővé visszaállított területtel, ahol a természetes úton betelepült fiatal fák egy részét meghagyták. Különösen a tölgyek, a vadkörte és a vadalma kímélete elterjedt, de helyenként madár-cseresznyét, berkenyét is visszahagynak. Ezek a még fiatal fákkal ligetes legelők, kaszálók adhatják a jövőbeli fás legelők alapjait.

3. A hollókői fás legelő története

Hollókő rendkívül kis határa (1935-ben 1219 katasztrális hold) nagyrészt gyenge minőségű szántóból, továbbá erdőből és legelőből állt, a rétek, kertek és szőlők területe kis részesevé vált. Az állattenyésztés korabeli nagy jelentősége megkövetelte, hogy minél nagyobb területet használjanak legeltetésre, szénagyűjtésre. A legelőkön és erdőkben történő állattartáson túl, az ugaroltatott szántók legeltetése is jellemző volt. A juh és a kecske mellett a 20. században egyre több szarvasmarhát tartottak, igavonóként az ökör és a ló szolgált. A saját szükségletek kielégítésén túl, a hollókői emberek kereskedtek is az állatokkal. A várról készült 18-19. századi képeken végig követhető, hogy a vár környékét tartósan fás legelő borította. A legeltetés az 1980-as években szűnt meg teljesen ezen a területen, majd a 2000-es évek végétől, kisebb területrészekre újra került legelő jószág egy helybeli gazda jóvoltából.

A Hollókői Tájvédelmi Körzet területén jelenleg 60 hektáron található meg a korábbi fás legelők maradványai, nagyrészt már beerdősülve. A még élő mintegy 500 idős hagyásfa között nem ritkák az 1 méternél nagyobb átmérőjű egyedek. Az idős fák főként csertölgyek, de jelen van közöttük a mezei juhar, a gyertyán, a bükk és a kocsánytalan tölgy is.

A fás legelők beerdősülésével Hollókőn nagy biológiai értékű cseres- és gyertyános-tölgyes állományok jöttek létre. Értéküket a 120-150 éves fák jelenléte adja, melyek az erdők élőhelyszerkezeti sokféleségét jelentősen növelik. Méretes törzsük és ágaik élve és elhalva, odvasodva egyaránt élőlények sokaságának nyújtanak élőhelyet. Lehulló ágaik és kidőlt törzseik a földön fekvő holt fa mennyiségét növelik. Jelenlétük a közöttük felnövő fiatalabb fák növekedését befolyásolja, így változatosabbá teszik azok vastagsági és magassági eloszlását.

A Bükk Nemzeti Park Igazgatóság célja, hogy a fás legelő még helyreállítható részein újra kialakítsa és fenntartsa az idős fák és legeltetett gyepek mozaikját. A fenntartást szarvasmarhával történő legeltetéssel, haszonbérlet útján kívánja megvalósítani. A már teljesen visszaerdősült területeken a természetes erdődinamikai folyamatok további érvényesülése, természetsszerű erdőállományok kialakulása a megcélzott állapot.

4. A hollókői fás legelő élővilága

A fás legelők természetvédelmi jelentőségét, a gyepszintjükben előforduló növény- és állatfajokon kívül, az idős fákhöz kötődő életközösségek adják. Az öreg, számos esetben több száz éves fák a holt faanyag hosszú idejű folyamatos jelenlétét biztosítják törzsük elhalt részei, elhalt ágaik útján. Ez a holt faanyagot fogyasztó (úgynevezett xilofág) gerinctelen állatok, valamint a gombák, zuzmók túlélése szempontjából nagy fontosságú. Az idős fákra jellemző nagyméretű odvak számos madár- és emlősfaj számára jelentősek.

A hollókői fás legelő idős csertölgy hagyásfáinak jellegzetes állata a nagy hőscincér. Lárvája 4 évig fejlődik, az első két évben a kéreg alatt rág, majd a farészbe húzódik. A lárvák járatainak érdekes mintázatát gyakran csak évtizedek múlva, a hagyásfák ágainak elhalása és a kéreg leválása után láthatjuk. A kifejlett állatok csaknem egész nyáron át, a késő délutáni-éjszakai órákban rajzanak, a fák kifolyó nedvéből táplálkoznak.

Az idős fák törzsének földközeli részében, elhalt gyökereiben 3-5 évig fejlődik a közismert szarvasbogár hatalmas lárvája. A kifejlett állatok május-júniusban jelennek meg, alkonyatkor, főként meleg, párás időben nagy zúgással repkednek, keresve a párjukat. A hímek előbb, a nőstények augusztus végére elpusztulnak, tetemeikkel gyakran találkozhatunk a famatuzsálemek körül.

A nagy hősincér és a szarvasbogár Európa nyugati és északi részén egyaránt megritkultak, veszélyeztetettek, ezért szerepelnek az Európai Unió közösségi jelentőségű fajainak listáján. Magyarországon még erős állományaik élnek, melyek megőrzése nemzetközi felelősségünk. Az odúlakó madarak közül a hollókői fás legelő területén a fekete harkály, a közép fakopáncs és a macskabagoly költ. Az odúlakó emlősöket a korai denevér, valamint a szintén éjszakai életmódot folytató nagy pele képviseli.

5. Gyümölcsfás legelők

A mai gyümölcsösökről bennünk élő kép alapján nehéz elképzelnünk a magyar parasztság hagyományos gyümölcskultúráját. A 18. század előtt a népi gyümölcsészet elsősorban a közösen használt erdőkben folyt, a gyümölcs mindennapi étlemnek számított. A gyümölcshöz ősi közösségi jog fűződött, a közterületen, erdőben, legelőn található vad és nemesített gyümölcstermő fák terméséből mindenki részesedhetett. Erre a gyümölcskultúrára ugyanazok a 18. században megkezdett elkülönözések mértek nagy csapást, amelyek a fás legelők megfogyatkozását is előidézték. A földesurak kizárták jobbágyaikat az erdők használatából, megtiltották az erdei gyümölcsstermesztést, a fák oltogatását. A jobbágyság létalapját a szántóföldi gabonatermesztésre és az állattartásra szorították, a gyümölcs a nép körében alapélelmiszerből csemegévé vált. A 19. századtól a gyümölcsstermesztés jelentős átalakulását idézte elő a külföldről behozott fajták terjedése is.

Manapság főként azokon a településeken találhatjuk meg nagy változatosságban a régi termesztésű gyümölcsfajtákat (köztük a népi nemesítésből fennmaradt tájfajtákat), amelyeken a szántóföldi gazdálkodást jelentősen korlátozták a természeti adottságok. Udvarokon, kertekben, szőlőhegyeken, de néhol gyümölcsfás legelőkön is fellelhetjük az értéket jelentő, leoltásra érdemes idős fákat.

Hollókő az Ófalu és Újfalu portáin egyaránt értékes gyümölcsészeti örökséget őriz, különösen a nyári érésű körték sokfélesége szembetűnő.

A Bükki Nemzeti Park Igazgatóság a fás legelő helyreállítása kapcsán, az itt látható helyszínen a legelőre almafákból álló szegélyt telepített. Régi, Hollókőn és környékén is termesztett fajták, így Batul, Sikulai, Téli Aranypármen, Téli Fehér Tafota, Húsvéti Rozmaring, London Pepin, Gravensteini alma kerültek kiültetésre. A fák megmaradását sajnos számos tényező, főként az aszály és a nagyvad károsítása veszélyezteti.